

azt is felemlíti, hogy a sokszínű erdélyi protestantizmus nem tűrte el a radikális reformáció társadalmi forradalmat hirdető személyiségeinek működését, és a „felforgató” nézeteket valló Elias Gczmidelét kiutasították Erdélyből. Szilézia reformációja természetesen elmondhatatlan Kaspar Schwenckfeld és követőinek különös története nélkül. A sziléziai schwenckfeldianusok folyamatos párbeszédet folytattak a többi evangéliumi mozgalommal.

A könyv számos szerzője foglalkozik a határok és perifériák felé tartó, véget nem érő protestáns menekülthullámok történetével. Szomorú, egyszersmind figyelmeztető aktualitás ez. *Selderhuis* világosan elmagyarázza, hogy a holland kálvinista kultúrát az emdeni menekültek hozták létre. *Hazlett* szövege szerint az angol 16. század a mártírok és menekültek százada. *Lienhard* érzékletesen ábrázolja a strassburgi hugenották helyzetét, egyszersmind azt is, hogy a francia–német ellentétek elmérgesedése után egykori befogadók gyakran gyűlölködve tekintettek rájuk, francia kémet és zavarkeltőt látva minden hugenottában. *Campi* szívszorítóan írja le a szerencsétlen, elhagyatott valdensok sorsát, és *s Ilić* is pontos képet ad a száműzetésbe kényszerült horvát protestánsokról. A könyv horizontján feltűnik a XIV. Lajos idején (a nantes-i ediktum visszavonása után) bekövetkező szörnyű protestánsüldözés, és az ezt követő menekülthullám. Végül is Európa valamely szegletében mindig jutott hely a földönfutóknak.

Manapság nem divat így gondolkodni, de *Olesen* (számomra igen szimpatikusan) mégis úgy látja, hogy a reformációs folyamat – bonyolult módon – az egyén felszabadulását hozta, és megmutatta a testi-lelki szolgaságból egyfajta szabadságba vezető rögzös, nehéz utat. Ahogyan egy, a Brit-szigetéről származó menekült prédikátor fogalmazott: a bajok közt és szorongatások közt vergődő ember mindig menedékre lel Istenénél, akihez hite vezet. *Csepregi Zoltán* elemzése szerint Dévai Mátyás rendkívül egyénien értelmezte a keresztény szabadságot, elhatárolva magát a „törvény harmadik hasznának” nevezett, fölöslegesnek érzett vallási kötelemektől. Szintén *Csepregi* írja – ezzel zárja tanulmányát – hogy a reformáció

története végső soron nem más, mint „a határok közül a határtalanba vezető út”. Tegyük hozzá, hogy ez nemcsak evangéliumi és reformátori, de európai gondolat is.

ÁCS PAL

Tóth Gergely, Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. században), Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016, 236 p.

A magyar történettudomány már régóta adósa volt a múlt protestáns szemléletű narratívájának a feltárásával, illetve annak a minden részletre kitérő vizsgálatával. A markáns (római) katolikus műtszemlélet mellett a kora újkorban, a hitviták egyfajta „melléktermékeként”, alakult ki egy protestáns szemléletű történelmi hagyomány. A magyarországi hitújítás követőit szinte a kezdetektől fogva foglalkoztatta a kereszténység megjelenése a magyarság körében, I. (Szent) István (1001–1038) király emlékezete, Szűz Mária (Boldogasszony, Istenanya) kultusza, valamint a Szent Korona értelmezése. Ezt a hiányt pótolta, illetve ennek a kérdésnek járt utána Tóth Gergely szintetizáló monográfiája.

Az MTA Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézetének tudományos munkatársaként tevékenykedő Tóth Gergely lassan másfél évtizede kutatja, vizsgálja a kora-újkori magyar történetírás fejlődését. S itt rögtön hozzá kell tennünk azt is, hogy a szerző már eleddig is maradandót alkotott a magyar történettudományban, hiszen évek óta komoly elhivatottsággal dolgozik a 18. századi magyar-szlovák történetíró, Bél Mátyás (1684–1749) vármegye leírásainak kritikai kiadásain.

Tóth Gergely témaválasztása már önmagában véve is reménytelen, hiszen egy jól ismert, de mégis csak alig kutatott kérdéskörnek nézett utána, és mindezt lelkiismeretes történészi és filológiai aprólékosággal vizsgálta meg. A szerző könyve írása során komoly forrásmennyiséget mozgatott meg, és modern kutatási módszerekkel dolgozta ki művének jól áttekinthető fejezeteit. Sőt igen ügyesen szintetizálva ötvözte

az új és a régi történetírás, illetve forráskritika módszerét is. Ebből következően maga a könyv struktúráját tekintve jól követhető, és az ugyancsak jól elkülöníthető fejezetek vonalvezetése egyáltalán nem bicsaklik meg. Sőt Tóth Gergely művében igen organikusán építette fel a fejezeteket. Először a kihívást jelentő katolikus szemléletet foglalta össze a kellő részletességgel, és ezzel mintegy keretet is adott kötete mondandójának. Majd pedig erre építette rá a katolikus kihívásra adott evangélikus, református és unitárius válaszokat, és mindezt igen olvasható stílusban, tudományos igényességgel tárta az olvasó közönség elé. Tóth Gergely igen körültekintően találta művében, hogy milyen hatást gyakorolt katolikus szemlélet a protestánsra, és azt is, hogy miképpen hatott vissza a protestáns történetírói szemlélet a katolikusra, és milyen konstruktív vitákat eredményezett. Külön érdeme a könyvnek az is, hogy a szerző munkájában a 19. század elejére is külön kitért, és jól áttekinthető összegzésben foglalta teljes keretbe tudományos kutatásainak mondandóját. S mindezt Tóth Gergely példamutató tudósi alázattal tette meg, ami úgyszintén erőssége a monográfiának. Ugyancsak üdvözlendőnek bizonyult, hogy mű végén méves angolsággal megírt összefoglaló is található.

Tóth Gergely könyvéből kiderült az is, hogy többek között az evangélikus (lutheránus) Révay Péter (1568–1622) koronaőrnek és történetírónak köszönhetjük a Szent Korona görög eredetététését. Igaz, ő a nemzeti ereklyét Nagy Konstantin (306–337) császárhoz, és nem pedig VII. Dukász Mihály (*Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας Παρρινακής*) (1071–1078) bizánci császárhoz kötötte. Ugyanakkor Révay volt az a személy aki, az úgynevezett görög koronán (*corona graeca*) lévő részen megfejtette a Konstantinos (*Κωνσταντῖνος*) zománcképeinek feliratát. Vizsgálódásai pedig az utána jövő korok történész generációira komoly befolyást gyakoroltak, és pozitív értelemben véve is vitaindító és egyszerűsmind kutatásösztönző hatással is bírtak. Ennek következtében pontosan Révay vizsgálatai és értelmezései indították el hazánkban a Szent Koronával kapcsolatos tudományos kutatásokat. Példának okáért majd 120 esztendővel Ré-

vay halálát követően az ugyancsak evangélikus hitű Schwarz Gottfried (1707–1786) 1740-ben megjelent *Initia* című értekezésében, Révay kutatásaira alapozva már egyértelműen a Szent Korona bizánci, vagy görög eredete mellett történelmi lándzsát, amely a katolikus szemléletű történetírók számára is külön kihívást jelentett.

Igen értékes résznek bizonyult Tóth Gergely kötetében a bizánci térítések kérdésének a taglalása, és elemzése is. Azaz a viták és a munkák középpontjában az állt, hogy a honfoglaló magyarság először a kereszténység nem is latin, hanem a görög (bizánci) változatával került közelebbi kontaktusba. Ezt egyébiránt a református (kálvinista) felekezeti történetíróink – mindenekelőtt Kocsi Csergő János (1647–1711) püspök – állapították meg először, illetve hívták fel erre a figyelmet. Az imént említett Kocsi erre három bizonyítékot talált, és ezek közül kiemelte, hogy I. Szent László (1077–1095) király által 1092-ben összehívott szabolcsi zsinatot a keleti egyházi hagyományok szerint hívták össze. A keleti eredetet továbbá azzal támasztotta alá, hogy a szentéletű magyar uralkodó türelemmel viseltetett a házas papok iránt, illetve, hogy a görög rítusú nagybőjtőt írta elő az országban élő „latin telepeseeknek.” Ezek alapján Kocsi azt feltételezte, hogy a görög hagyományok igencsak erőteljesek és egyúttal markánsak voltak a korabeli magyar királyság területén. A református püspököknek a görög térítéssel kapcsolatos megállapításai termékenyen hatottak más történetírókra, mint a teológus kortárs Debreczeni Ember Pálra (1660–1710) és már a fent említett Schwarz Gottfriedre. Sőt maga Schwarz tovább fejlesztette Kocsi elméletét, és azokat új forrásadatokkal gazdagította. Azaz neki köszönhetjük, hogy felhívta az akkori tudományos közvélemény figyelmét Ioánnés Skylitzés (*Ιωάννης Σκυλιτζής*) (1040–1101) bizánci történetíró és kuroपालός 11. században született munkájára, a *Compendium Historiarumra*, (*Σύνοψις Ιστοριών*), amelyben szó esett a két magyar vezér, Torma és Bulcsú, illetve Gyula (Zombor) bizánci újtjáról, valamint Szent Hierotheos (*Ιερόθεος*) Turkiá (*Τουρκία*), azaz Magyarország metropolitájává, avagy püspökévé történő kinevezéséről. Igaz, Hierotheos

tértéseit majd végül csak a kiváló egyháztörténész, bizantinista, patrisztikus, és egyúttal görögkatolikus pap, Baán István kutatta az 1990-es évek közepén.

Tóth Gergely ugyan viszonylag tömören írt VII. Bíborbanszületett Konstantin (*Κωνσταντῖνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος*) (908–959) bizánci császár műveinek (*De administrando imperio*, *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν*; illetve *De ceremoniis aulae byzantinae*, *Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως*) katolikus és protestáns értelmezéséről. A honi tudományosság egyébiránt már a 18. században felfigyelt Bíborbanszületett Konstantin művének magyar őstörténeti és keleti vonatkozásaira. Előbb Kéri Borgia Ferenc (1702–1768) jezsuita páter, majd utóbb a már említésre került protestáns Schwarz Gottfried fedezte fel a bizánci császár művét, és vette górcső alá. Széles körben nem igazán volt ismert e két egyházi férfiúnak a nevezett témában történt vizsgálódása, illetve az sem volt köztudott, hogy kutatásaik milyen jelentős hatás gyakoroltak későbbiekben a magyar őstörténeti kutatásokra is. Példának okáért, a 19. század közepén Lukácsy Kristóf (1804–1876) szamosújvári örménykatolikus főplébános, és egyúttal armenológus-történész vette elő – többek között Kéri Borgia és Schwarz vizsgálódásai alapján – Bíborbanszületett Konstantin császár művét, és ő hívta fel a figyelmet először az úgynevezett szavárd (*sewardi*) kérdés esetleges magyar és örmény történeti vonatkozásaira. Jóllehet, Lukácsy kutatásai során ingoványos talajra tévedt azzal, hogy Bíborbanszületett Konstantin és a munkájával többé-kevésbé egykorú örmény krónikáirók – mint pl. V. „Történész” János (*Yovhannēs Patmaban Draxanakertac’i*) (899–925) örmény egyházfő (katholikosz), Step’annos Tarōnec’i Asolik és Movsēs Dasxuranc’i – művei nyomán egy örmény–magyar nyelvrokonsági elméletet is kreált. Ennek az elméletnek ugyan nem sok követője és híve akadt, de Lukácsynak – Kéri Borgia és Schwarz kutatásaira alapozva – a szavárd kérdésben végzett kutatásai megkerülhetlenné váltak. Sőt olyan történészek, filológusok, orientalisták vagy bizantinológusok, mint pl. Fiók Károly (1857–1915), Pecz Vilmos (1854–1923), Thúry József (1861–1906), Gyóni Mátyás (1913–1955), Moravcsik Gyula (1892–1972),

Czeglédy Károly (1914–1996), Harmatta János (1917–2004) és Szádeczky-Kardoss Samu (1918–2004) is figyelembe vették Lukácsy kutatásait.

Összefoglalva, Tóth Gergely munkája mindenképp alapműnek tekintendő. Munkásságán keresztül kiderült, hogy a könyvben említésre került teológusok és történétírók nagyban hozzájárultak egy modernebb, egységesebb és egyszersmind kézzelfoghatóbb Szent István- és Szent Korona-kép kialakításához. Ezen túlmenően teljes meggyőződéssel írhatjuk le azt is, hogy könyve megkerülhetetlen lesz a magyar őstörténeti, a magyar középkori, valamint koraujkori, és általánosságban véve is a magyar historiográfiai kutatásoknak. Ennek okán ne lepődjünk meg, hogy Tóth Gergely könyve kis idő múltán konstruktív vitákat fog gerjeszteni, illetve eredményezni, ami voltaképpen e könyvnek az egyik legfontosabb célkitűzése, még ha azt a szerző *in concreto* külön nem is nyomatékosította művében. Végül, de nem utolsósorban azon se lepődjünk meg, hogy Tóth Gergely könyve előkelő helyett fog elfoglalni a tudományos közlemények hivatkozásáiban.

NAGY KORNÉL

Koncz Pál, Papírművéség és könyvművészet Veszprém megyében a 18–20. században, Szerk. Jakab Réka, Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, 2017, 383 p. ill., 30 cm

Koncz Pál összegyűjtött tanulmányait, közleményeit, kéziratban maradt restaurálási dokumentációit Jakab Réka szerkesztette kötetbe. Némely tanulmánya országos folyóiratban, például a *Magyar Könyvszemlé*ben jelent meg, de sokuk helyi lapokban, sajtó múzeumi kiadványként. Így csak esetlegesen voltak hozzáférhetőek. Pedig Koncz Pál Veszprém és Pápa tágabb körzete papír- és könyvművészete majd három évszázados történetének a szakmai közönség számára is alig ismert részleteit tárta fel. Nemcsak a helytörténet művelői számára érdekesek írásai, hanem az egész hazai könyvköltéstörténetnek, sőt az egész könyves szakmának.

Koncz Pál (1951–2015), a Laczkó Dezső